

Степан Дровозюк

КВНЗ «Вінницька академія неперервної освіти»

доктор історичних наук, професор (Україна)

e-mail: bil@mail.vinnica.ua

ORCID:<https://orcid.org/0000-0002-9304-8964>

Між суспільством і владою: радянська школа в УРСР

[Рец. на кн.: Лаврут О. «Радянська школа у другій половині ХХ ст.: вимір України». Слов'янськ: Друкарський двір, 2020]

Анотація. Метою статті є аналіз монографії Ольги Олександрівни Лаврут, яка присвячена характеристиці місії школи в Українській РСР наприкінці 1940-х – у 1980-х рр. У роботі з'ясовано соціально-економічні умови функціонування закладів в УРСР; організацію освітнього процесу, змістове наповнення навчання; проаналізований кадровий склад учительства, динаміка і шляхи його формування. Авторка охарактеризувала умови праці вчителів, специфічні риси повсякденного життя педагогів; співвіднесла декларативне та реальне у процесі реалізації освітньої та суспільної місії вчителя. У роботі визначено місце школи в житті вчителів, учнів і їхніх батьків; досліджено специфіку школи в Україні порівняно з рештою СРСР у другій половині ХХ ст.

Ключові слова. Українська РСР, школа, освіта, учнівство, «будівники радянського ладу», педагоги, батьківська громадськість.

Школа відіграє одну із вирішальних ролей у процесі формування особистості. Тут відбуваються етапи адаптації та соціалізації до дорослого життя. Яку роль і яким чином використовували цю інституцію у колишньому СРСР у своїй роботі показала О. Лаврут. Її дослідження складається зі вступу, п'ятих розділів, висновку, списку джерел та літератури і додатків.

У вступі авторка обґрунтувала вибір тематики своєї роботи, окресливши територіальні і часові рамки. Дослідниця зацентрувала свою увагу на Україні у сучасних межах другої половини ХХ ст. Вона зазначила мету та завдання до вивчення проблематики, зупинившись на питаннях, які уточнює, поглиблює та виносить нові до обговорення.

Перший розділ «Історіографія, джерела, методологічні засади дослідження» присвячено вивченню спадщини науковців різних галузей, які вивчали проблему радянської школи другої половини минулого століття, джерелознавчому наповненню роботи та теоретичним аспектам проблеми. Щодо першого, то зауважимо: обрана проблема є багаторакурсною і торкається не лише історії, але й педагогіки, психології, соціології, філософії, представники яких із позицій, власне, цих дисциплін досліджували школу. Авторка запропонувала хронологічно-проблемний підхід до висвітлення питання. Вона наголосила, що у радянському суспільстві дослідники мали обмежені можливості до вивчення проблем школи, які обумовлювалися суспільно-політичними, економічними та ідеологічними чинниками. сучасні вчені вже по-іншому трактують джерела, відкрито виражаючи власні погляди на здобуту інформацію. Вони переосмлюють і відкривають нові сторінки до вивчення проблеми, серед яких виділяємо такі: держава – школа – держава, держава – педагоги, держава – учні, держава – громадськість. Дослідники характеризують різні складники школи у державному, все ж переважно – регіональному та локальному вимірах.

До написання роботи авторка долучила широке коло джерел: писемних, візуальних, усних та інших. Вони представлені у Центральних та обласних архівах України, зокрема – Центральному державному архіві вищих органів влади та управління України, Центральному державному архіві громадських об'єднань України, Центральному державному кінофотофоноархіві України імені Г.С. Пшеничного, Державних архівах Донецької, Харківської, Київської, Житомирської, Львівської, Вінницької, Івано-Франківської, Одеської, Херсонської, Запорізької областей. Усна історія та інтерв'ю сприяли більшому «олюдненню» представленої монографії. Фото, плакати і афіші сприяли візуалізації матеріалу. Методологічне підґрунтя роботи спирається на концепції індустріального та постіндустріального розвитку суспільства, антропологічну, які дозволили висвітлити світоглядні позиції автора, що сприяло цілісному сприйняттю роботи.

Другий розділ «Школа як елемент державної політики» присвячений вивченню функціонування закладів освіти у другій половині ХХ ст. Авторка звернула увагу на повоєнну відбудову школи, зазначивши, що вона переживала чергове випробування через брак

матеріальних та людських ресурсів. Все ж, поступово учні отримали можливість навчатися. Наступні періоди характеризувалися пошуком оптимальних моделей школи шляхом її реформування. Від семирічного навчання учні мали можливість отримувати освіту у десятирічних і одинадцятирічних закладах, де поряд із загальною освітою – професійну підготовку із певного фаху. Цей період характеризувався і поступовим зросійщенням шкільного життя, що обумовлювалося політикою радянського центру, яка формально демонструвала прихильність і відкритість до національних культур, фактично – нівелювала інтересами і правами громадян. У суспільстві діяло правило: «Конституція у нас для зарубіжжя», під прес якого підпадала і освіта. Все ж, як зазначає дослідниця, країні необхідно було надолужити розрив у підготовці майбутніх випускників, фахівців, із вимогами економіки, тому вона шукала відповідні шляхи до цього. Середина 1980-х років характеризувалася демократичними змінами у суспільстві, у чому брала участь і школа. Поряд із дітьми семирічного віку, відкрилися класи для шестирічок, школа стала одинадцятирічною. І донедавна такою й залишалася. Тому, на порядку денному стоїть необхідність перебороти наслідки радянщини, що покликана здійснити Нова українська школа.

У третьому розділ «Радянська школа як інститут» охарактеризовані соціально-економічні умови функціонування школи в УРСР. Дослідниця наголосила, що радянський уряд приділяв значну увагу матеріальним аспектам, здійснюючи відновлення закладів, потім розширення їх площ, забезпечення приладами, технікою. Але з часом екстенсивність виявлялася і у освітній галузі. Замість запровадження нових технологій і засобів у освітній процес, влада прикривалася гаслами та офіціозом. Заклади освіти забезпечувалися підручниками, посібниками, різною наочністю, обсяг яких поступово зростав. Поряд із україномовними використовували перекладні з російської. Друкована продукція стала потужним інструментом формування радянського світогляду в учителів, дітей та їх батьків.

Навчально-методичне забезпечення обумовлювалося планами та програмами для учнів різних шкіл, у тому числі і з мовами навчання, які періодично змінювалися. Головними при цьому, як наголошує авторка, залишалися такі дисципліни: математика (після початкових класів – алгебра і геометрія), мови і літератури (російська, українська), фізична культура і трудова практика. Це пояснювалося прагненням до розвитку дітей логіко-математичного мислення, виконання чітких розпоряджень, алгоритмів, випустити грамотного учня, який би був фізично сильним і готовий до захисту радянської Батьківщини. Урок залишався основною формою роботи з дітьми.

Головною фігурою, як зазначається у монографії, залишався учитель. Йому присвячений четвертий розділ роботи «Антропологічний вимір учительства». Його розглядали з різних позицій: як будівників нового суспільства, пропагандистів, вихователів. Після закінчення Другої світової війни постав кадровий голод в усіх галузях і школа не стала виключенням. Як наголошує автор, необхідно було його вирішити, що здійснювалося через курси, інститути, університети за заочною та очною формою навчання. До кінця періоду, що вивчається, це вдалося здійснити, проте учителів природничих дисциплін дещо бракувало. Педагоги, у переважній більшості, мали вищу освіту.

Діяльність учителів підтримувалася і корегувалася державою через систему моральних та матеріальних заохочень. Дієвим засобом при цьому виступали учительські з'їзди. Але вони не лише мали ідеологічні функції, але й науково-практичні, оскільки на них обговорювалися шляхи вдосконалення навчально-виховного процесу через оновлення навчальної та технічної бази, запровадження різних методик. Учителство проходило процедуру атестації та нагороди, що дійшло і до сьогодні. Підвищувати власну кваліфікацію воно повинно було в інститутах удосконалення вчителів, де надавали перевагу загальній, а потім вже фаховій підготовці. Педагоги гідно виконували власне призначення, надаючи знання учням не лише у школі, а й поза її межами, здійснюючи екскурсії на підприємства, у музеї тощо. В залежності від рівня підготовки, стажу, фаху та місця знаходження учителі отримували зарплатню. Зважали і на наповнюваність класів і шкіл. Держава намагалася вирішити матеріальні питання своїх кадрів, надаючи житло, земельну ділянку. Але не завжди вони були облаштованими і комфортними. О. Лаврут зазначає, що учителі не були сліпими виконавцями вказівок уряду. Вони мали певні обов'язки, але могли не виходити за їх межі, а іноді й робили навпаки, за що потрапляли під пильне око правлячих органів.

П'ятий розділ монографії «Школа для учня чи учень для школи?» знайомить читача із життям школяра у закладі освіти. Дослідниця проаналізувала динаміку учнівства, яка зростала і обумовлювалася соціально-економічними, культурними та демографічними чинниками. Якщо порівнювати кількісний склад шкіл з різними мовами навчання, то прослідковується зменшення учнів в україномовних закладах, натомість – збільшення у російськомовних. Сільська місцевість залишалася острівцем збереження мови і традицій українськості.

У повоєнні роки частина дітей залишалася поза шкільною освітою, проте їх кількість зменшувалася. Звичною картиною була переповнення класів, не дивно, що учні навчалися у дві, і навіть у три зміни, особливо у великих промислових центрах. Щоб забезпечити зайнятість, підготовку до уроків, дозвілля дітей і відлучити їх від родин, створювали ГПД, кількість яких зростала. Важливим при цьому залишалося харчування школярів, які здійснювали це через роздаткові, буфети, шкільні або місцеві їдальні. Асортимент був різним, проте бракувало свіжих овочів та фруктів. Поруч із цим дітей і дорослих долучали до позакласної та позашкільної роботи із громадськістю, яка була спрямована не лише на поглиблення, розширення власного світогляду, а й на прищеплення радянських постулатів. Спілкування із родинами вихованців носило діагностичний, просвітницький, коригуючий та практичний характер. Батьки долучалися до діяльності школи, їхня діяльність носила індивідуальний та в переважній більшості, громадський характер. Школа залишалася радянським інститутом, де поряд із державною політикою реалізовувався і особистісний потенціал учителя, учня і батьків.

Позитивною рисою роботи можна відмітити достатній статистичний матеріал, який дозволив прослідкувати динаміку розвитку шкіл: їх кількісний та якісний склад, навчально-методичне і матеріальне забезпечення, мови навчання, партійну належність педагогів, регіональні особливості тощо. О. Лаврут запропонувала антропологічний вимір функціонування школи другої половини ХХ ст.

Вважаємо за необхідне зазначити, що роботу доповнила б художня література як джерело до вивчення запропонованої тематики. На майбутнє варто приділити увагу вивченню питання взаємодії школи із вищими навчальними закладами, що сприяло б системності характеристики проблеми якості шкільної освіти та наступності різних ланок освіти. Цікаво було б провести паралелі із розвитком школи не лише на терені країн пострадянського простору у зазначений період, а й порівняти із країнами «радянського табору» та демократичними європейськими. Можливо, приділити увагу дозволу учительства.

Отже, робота написана на високому науково-дослідницькому рівні, заслуговує на увагу науково-педагогічної громадськості, усіх, хто цікавиться вітчизняною історією. Вона є завершеним самостійним науковим дослідженням, виконаним на актуальну тему, має наукову і практичну цінність.

Степан Дровозюк

КВУЗ «Винницкая академия непрерывного образования»
доктор исторических наук, профессор (Украина)

Между обществом и властью: советская школа в СССР

[рец. на кн. : Лаврут О. «Советская школа во второй половине ХХ в. : измерение Украины». Славянск: Печатный двор, 2020]

Аннотация. Целью статьи является анализ монографии Ольги Александровны Лаврут, посвященной характеристике миссии школы в Украинской ССР в конце 1940-х–в 1980-х гг. В работе изучено социально-экономические условия функционирования учреждений в РСФСР; организацию образовательного процесса, содержательное наполнение обучения; проанализирован кадровый состав учительства, динамика и пути его формирования. Автор охарактеризовала условия труда учителей, специфические черты повседневной жизни педагогов; соотносила декларативное и реальное в процессе реализации образовательной и общественной миссии учителя. В работе исследована специфика школы в Украине по сравнению с остальными республиками СССР во второй половине ХХ в.

Ключевые слова. Украинская ССР, школа, образование, ученичество, «строители советского общества», педагоги, родительская общественность.

Stepan I. Drovozyuk

Vinnitsia Academy of Continuing Education
Dr (History), Professor (Ukraine)

Between Society and Government: the Soviet School in the USSR

[Rec. on the book: Lavrut O. «Soviet school in the Second Half of the 20th Century: the Dimension of Ukraine». Slovyansk: Printing yard, 2020]

Abstract. The aim of the article is to analyze the monograph of Olga Alexandrovna Lavrut, which is devoted to the characteristics of the school's mission in the Ukrainian SSR in the late 1940s–1980s. The paper clarifies the socio-economic conditions of institutions in the USSR; organization of the educational process, content of education; the personnel structure of teachers, dynamics and

ways of its formation are analyzed. The author described the working conditions of teachers, specific features of everyday life of teachers; correlated the declarative and the real in the process of realization of the educational and social mission of the teacher. The place of school in the life of teachers, students and their parents is determined in the work; the specifics of school in Ukraine in comparison with the rest of the USSR in the second half of the XX century are investigated.

Key words. *Ukrainian SSR, school, education, apprenticeship, "builders of the Soviet system", teachers, parents.*

Статтю надіслано до редколегії 25.10.2020 р.

Статтю рекомендовано до друку 29.11.2020 р.